

IRENEUSZ SIUDEM

*Poziom i struktura agresji uczniów zasadniczych szkół zawodowych
i liceów ogólnokształcących*

The level and structure of aggression among students of vocational schools and grammar schools

Agresja uczniów to coraz większy problem we współczesnej szkole. Dezorganizuje proces dydaktyczny, stwarza zagrożenie nie tylko dla uczniów, ale i dla nauczycieli. Fakt ten rozpatrywany jest zarówno w kategoriach indywidualnych, związanych z zaburzeniami rozwoju psychicznego poszczególnych osób, jak i w kategoriach społecznych, w których występowanie zachowań agresywnych przypisuje się specyficie konkretnych społeczności, w tym społeczności szkolnej.

Często spotykane jest stwierdzenie, że niektóre szkoły skupiają młodzież szczególnie agresywną, sprawiającą wiele problemów wychowawczych, z kolei inne są oazą spokoju i sukcesów dydaktycznych. Próby wyjaśnienia przyczyn tych różnic podejmowane były w licznych badaniach. Obok psychologii problematykę tę podejmuje socjologia, antropologia kulturowa, kryminologia, pedagogika, etyka, nauki prawne, politologia, a analizy tego zjawiska pojawiają się także w kontekście rozważań historycznych i w filozofii (Frączek 1986, Frączek 1996, Gaś 1995, Craig 2004).

Przyczyny tego zróżnicowania przypisywane są różnym grupom czynników, wśród których można wymienić: kompetencje kadry pedagogicznej, specyfikę programu dydaktycznego, cechy indywidualne uczniów, związane z ich poziomem wiedzy, pochodzeniem, zdolnościami, umiejętnościami funkcjonowania społecznego oraz cechami psychicznymi, takimi jak poziom agresji, lęku itd. (Gaś 1995, Gaś 1999, Craig 2004).

Można przyjąć, że w różnych typach szkół (gimnazja, zawodówki, licea) wystąpi inna konfiguracja tych czynników, a co za tym idzie, różne, specyficzne zachowania uczniów, w tym zachowania agresywne.

W niniejszym opracowaniu skupiono się na agresji rozumianej jako cecha osobowości, determinującej zachowania agresywne. Artykuł ukazuje wyniki badań, jakie zostały podjęte w celu ukazania specyfiki oraz różnic w poziomie i strukturze agresji uczniów z dwóch różnych typów szkół – zasadniczych szkół zawodowych i liceów ogólnokształcących.

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

Badacze zajmujący się problematyką agresji definiują ten termin w różny sposób. Niektórzy uważają, że o agresji należy mówić tylko wtedy, kiedy skłonność ta występuje z intencją uszkodzenia kogoś lub czegoś. Inni natomiast rozpatrują agresję niezależnie od tego, czy dana osoba stawia sobie za cel skrzywdzenie kogoś względnie uszkodzenie kogoś, czy też traktuje zachowanie agresywne jako narzędzie do osiągnięcia innych celów (Surzykiewicz 1997, 2000, Pepler, Craig, Connolly i Henderson 2001). Z. Skorny (1968) twierdzi, że zachowanie agresywne to zachowanie przybierające formę ataku skierowanego przeciw określonym osobom lub rzeczom. Nie ma zgodności w rozumieniu pojęcia agresji, nie ma też jednej tylko teorii dotyczącej jej genezy. Różnice w rozumieniu pojęcia agresji wiążą się z poglądami na jej genezę. Konieczne wydaje się zatem przedstawienie podziału według tego właśnie kryterium. Takiego podziału dokonali Ch. Coffey i M. H. Appley w 1972 roku (Grochulska 1993), wyróżniając cztery koncepcje agresji, znane z historii badań nad tym zjawiskiem:

- agresja jako instynkt,
- agresja jako reakcja na frustrację,
- agresja jako nabyty popęd,
- agresja jako efekt wyczerpania.

Trudno rozstrzygnąć, która z tych koncepcji jest słuszna, nie ma bowiem wystarczająco silnych argumentów przemawiających jednoznacznie za jakąkolwiek z nich. Wydaje się jednak, że w celu wyjaśnienia przyczyn zachowań agresywnych można w pewnym stopniu posługiwać się wszystkimi koncepcjami łącznie.

Na uwagę zasługuje fakt, że w historii badań nad agresją wyłaniają się dwie grupy koncepcji. W pierwszej z nich utożsamiana jest ona z zachowaniem agresywnym, czyli przemocą. Definiuje się ją jako tzw. agresję destruktywną, czyli zachowania godzące w swobody jednostki, nie zawsze mające charakter przestępczy, np. przemoc emocjonalna, instytucjonalna. Agresja destruktywna często jednak jest zachowaniem przestępczym – zachowaniem niezgodnym z istniejącymi normami prawnymi, moralnymi, obyczajowymi, zwyczajowymi, np. morderstwo, gwałt.

W drugiej grupie koncepcji agresję traktuje się jako cechę osobowości, określając ją jako formę napięcia emocjonalnego, dyspozycję do zachowań

agresywnych. Należy jednak podkreślić, że nie musi ona rodzić przemocy. Napięcie to może być rozładowane w inny sposób, np. w procesie sublimacji – aktywności twórczej, sportowej, zawodowej. Interesująca wydaje się w tym ujęciu rola procesów uczenia jako źródła zachowań agresywnych. Można założyć, że uczeń mający zwiększony poziom agresji rozumianej jako cecha osobowości będzie poszukiwał sytuacji do jej uzewnętrznienia (rozładowania). W jaki sposób to zrobi, będzie m.in. zależało od wzorców w jego najbliższym otoczeniu, w tym znajdujących się w szkole (Pospiszyl 1997, Gaś 1999, Osher, VanAcker, Morrisom, Gable, Dwyer, Quinn 2004).

Analiza środowiska szkolnego jest jednym z kluczowych zagadnień psychologii. Szkoła oddziałuje na człowieka przez coraz dłuższy czas, w wymiarze ontogenetycznym, i to w okresie krytycznym dla kształtowania się wielu funkcji psychicznych. Doświadczenia nabywane w tym środowisku są istotną przesłanką formowania się schematów poznawczo-wychowawczych i współwyznaczają jego funkcjonowanie (Gaś 1999, Vaillancourt, Hymel 2004).

Jak wykazują rezultaty badań, nauczyciele zmierzają niemal wyłącznie do osiągnięcia dydaktycznego celu szkoły, rozumiejąc go jako odtwórczą reprodukcję materiału przez uczniów (Poppek 1989, Sanders, Phye 2004).

Duża efektywność stymulacji za pomocą ocen szkolnych sprawia, że stan pożądany przez nauczyciela zostaje szybko osiągnięty. Jest to jednocześnie stan niewspomagający, a niekiedy wręcz szkodliwy dla rozwoju jednostki (Gurycka 1990).

Większość zadań realizowanych przez ucznia w szkole ma zewnętrzną genezę. Zewnętrzne w stosunku do jednostki są także kryteria oceny poziomu wykonania tych zadań. W takiej sytuacji podporządkowanie się wymogom regulaminowym może być odbierane jako przymus czy ograniczenie i w konsekwencji wywoływać reaktancję lub rezygnację (bierność, wyuczoną bezradność, obniżenie poziomu działania) (Gurycka 1990). Obie formy są destrukcyjne. Reaktancja, gdyż spotykając się w szkole z systematycznym karaniem, może wywołać zwrotnie system zaburzeń emocjonalnych. Rezygnacja zaś stanowi zakłócenie podmiotowego stosunku do samego siebie (Gurycka 1990). Stwarza to problem w świadomym kontrolowaniu emocji, co sprowadza się w zasadzie do nieznanności własnych stanów uczuciowych, wynikającej m.in. z braku zainteresowania nauczycieli tą sferą, nieuwzględniania jej z zakresie działań szkoły, m.in. w programach dydaktycznych i profilaktycznych (Cowie, Boardman, Dawkins 2004).

Ważne jest również podkreślenie faktu, że szkoły zasadnicze częściej skupiają młodzież niechętną do nauki, stwarzającą więcej problemów wychowawczych niż licea ogólnokształcące. W tym kontekście użyteczna dla pracy wychowawczej może okazać się wiedza o różnicach w poziomie i strukturze agresji młodzieży w obu typach tych szkół.

PROBLEMY I HIPOTEZY BADAWCZE

Głównym celem badań jest ustalenie różnic, jakie występują pomiędzy poziomem i strukturą agresji u młodzieży uczącej się w różnych typach szkoły.

Problem badawczy jest następujący: Czy istnieje różnica w poziomie i strukturze agresji pomiędzy młodzieżą uczącą się w zasadniczych szkołach zawodowych a młodzieżą uczącą się w liceach ogólnokształcących?

W odpowiedzi na problem badawczy sformułowano następujące hipotezy:

1. Uczniowie szkół zasadniczych cechują się wyższym poziomem agresji niż ich rówieśnicy w liceach ogólnokształcących. Założenie to wydaje się słuszne z powodu powszechnych obserwacji potwierdzających większą ilość zachowań agresywnych wśród uczniów szkół zasadniczych. Należy tu również zwrócić uwagę na mniejszą wśród tych uczniów motywację do nauki oraz mniej oddziaływań wychowawczych stosowanych przez nauczycieli (szkoła służy głównie nauce zawodu), duża część młodzieży trafia do tego typu szkół z konieczności (nie mogąc dostać się do innych – lepszych).

2. Występują różnice z strukturze agresji pomiędzy młodzieżą z obu typów szkół, a mianowicie: w szkołach zasadniczych dominuje agresja bezpośrednia, będą to m.in. tendencje do zachowań odwetowych, zaburzenia kontroli agresji, agresja instrumentalna, reaktywna oraz agresja fizyczna wobec otoczenia. Można założyć również, że w liceach będzie przeważać agresja pośrednia, przemieszczona, wrogość i zachowania autodestrukcyjne. Założenie to wydaje się zasadne w świetle licznych badań i obserwacji wskazujących na wyższy poziom socjalizacji młodzieży licealnej, a także wyższy poziom kontroli społecznej w liceach niż w szkołach zawodowych.

METODA BADAŃ

W celu poznania struktury agresji wykorzystałem kwestionariusz opracowany przez Zbigniewa B. Gasia IPSA II, który jest zrewidowaną wersją Inwentarza IPSA.

Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji (IPSA) autorstwa Zbigniewa B. Gasia został opracowany w 1980 roku.

Syndrom agresji określano jako zespół przeżyć, postaw i zachowań, których celem lub skutkiem (zamierzonym lub niezamierzonym) jest wyrządzenie krzywdy (bezpośrednio lub pośrednio) innej osobie lub sobie samemu (Gaś 1985).

Zrewidowana wersja Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji IPSA II, którą wykorzystałem w swoich badaniach, powstała na podstawie analizy czynnikowej identyfikującej jedenaście czynników, które objęły łącznie 56 itemów (pozostałe itemy z pierwotnej wersji IPSA zbyt nisko korelowały z poszczególnymi czynnikami, wobec tego zostały usunięte z IPSA II).

- Oto lista czynników badanych przez IPSA II:
- Czynnik I – Skłonność do działań odwetowych.
 - Czynnik II – Tendencje autodestrukcyjne.
 - Czynnik III – Zaburzenia kontroli agresji.
 - Czynnik IV – Agresja przemieszczona.
 - Czynnik V – Nieuświadomiane tendencje agresywne.
 - Czynnik VI – Agresja pośrednia.
 - Czynnik VII – Agresja instrumentalna.
 - Czynnik VIII – Wrogość wobec siebie.
 - Czynnik IX – Agresja fizyczna wobec otoczenia.
 - Czynnik X – Wrogość wobec otoczenia.
 - Czynnik XI – Agresja reaktywna.

OSOBY BADANE

Badania przeprowadzone były w dwóch różnych typach szkół średnich wśród młodzieży uczęszczającej do III klas liceów ogólnokształcących oraz III klas zasadniczych szkół zawodowych.

Uczniów do badań losowano klasami, tzn. trzy klasy po jednej z trzech różnych liceów i trzech różnych szkół zasadniczych z terenu Lublina. Łączna liczba badanych wyniosła 100 osób, po 50 z każdego typu szkoły.

PREZENTACJA I ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Wyniki uzyskane przez młodzież podczas badań pokazuje tabela 1.

Jak widać z danych zawartych w tabeli 1, istotnie statystycznie różnice wystąpiły jedynie w zakresie ogólnego poziomu agresji, skłonności do działań odwetowych i agresji instrumentalnej.

Jeśli chodzi o wynik ogólny, to uczniowie liceów uplasowali się na poziomie 7 stenu, uzyskując średni wynik 38,6. Natomiast wynik ogólny uczniów szkół zasadniczych uplasował się na 8 pozycji stenowej ze średnim wynikiem 54,8. Wynik ten można określić jako wysoki poziom agresywności.

Nasilenie czynnika I, świadczącego o skłonnościach do działań odwetowych, jest niższe u licealistów (średnia 14,6), co klasyfikuje ich na poziomie 7 stenu. Natomiast uczniowie zawodówek uzyskali średni wynik 21,6, który klasyfikuje ich na poziomie 8 stenu, co świadczy o wysokim poziomie skłonności do działań odwetowych. Osoba o takich skłonnościach na realną, urojoną krzywdę reaguje agresją, potrafi się mścić, jest skłonna do przygotowywania i realizowania zamierzonej zemsty, rewanżuje się za doznane krzywdy, szuka sposobności, aby wziąć odwet za niepowodzenia, które ją spotkały, swoje działania agresywne określa jako konieczne reakcje na zachowania innych osób.

Tab. 1. Średnie wyniki dla grup badanych osób w każdej ze skal oraz różnice badane testem istotności różnic między średnimi

Mean results for the groups of examined subjects in each of the scales and differences examined by means of the test of significance of differences between average values

Czynniki IPSA II	Typ szkoły		Różnica
	liceum ogólnokształcące	szkoła zawodowa	
Czynnik I – Skłonność do działań odwetowych	14,6 – 7 Sten	21,6 – 8 Sten	7,0
Czynnik II – Tendencje autodestrukcyjne	2,2 – 7 Sten	3,6 – 7 Sten	n.i.
Czynnik III – Zaburzenia kontroli agresji	9,6 – 8 Sten	6,6 – 7 Sten	n.i.
Czynnik IV – Agresja przemieszczona	6,8 – 7 Sten	8,8 – 8 Sten	n.i.
Czynnik V – Nieuświadomiane tendencje agresywne	5,6 – 6 Sten	7,0 – 7 Sten	n.i.
Czynnik VI – Agresja pośrednia	6,8 – 7 Sten	7,6 – 8 Sten	n.i.
Czynnik VII – Agresja instrumentalna	1,6 – 5 Sten	8,4 – 9 Sten	6,8
Czynnik VIII – Wrogość wobec siebie	1,4 – 4 Sten	3,8 – 6 Sten	n.i.
Czynnik IX – Agresja fizyczna wobec otoczenia	3,4 – 6 Sten	6,8 – 8 Sten	n.i.
Czynnik X – Wrogość wobec otoczenia	3,0 – 5 Sten	6,6 – 7 Sten	n.i.
Czynnik XI – Agresja reaktywna	7,8 – 7 Sten	9,2 – 8 Sten	n.i.
Wynik ogólny	38,6 – 7 Sten	54,8 – 8 Sten	16,2

Skrótem n.i. oznaczono różnice nieistotne statystycznie.

Jeśli chodzi o czynnik VII, czyli agresję instrumentalną, wystąpiła największa różnica między badanymi grupami młodzieży. Mianowicie młodzież z liceum uzyskała średni wynik równy 1,6, czyli poziom stenu 5, co sugeruje średni poziom agresji instrumentalnej. Natomiast młodzież ucząca się w szkołach zasadniczych uzyskała średni wynik 8,4, czyli poziom 9 stenu, co wskazuje na wysoki poziom agresji instrumentalnej. Osoby takie w swoich działaniach agresywnych preferują zachowania wymagające dużego wydatkowania energii i traktują je instrumentalnie (a więc jako sposób realizacji własnych celów).

W pozostałych czynnikach nie wystąpiły różnice istotne statystycznie, choć można zauważyć pewne tendencje.

Jeśli chodzi o czynnik II, czyli tendencje autodestrukcyjne, to licealiści uzyskali niższą średnią, natomiast uczniowie zawodówek nieco wyższą. W rezultacie obie grupy wykazały się średnim poziomem agresywności w zakresie tendencji autodestrukcyjnych. Osoba o wysokich wynikach kieruje agresję fizyczną na siebie, zadaje sobie ból fizyczny, dokonuje samouszkodzeń, podejmuje próby samobójcze.

Na poziomie czynnika III, mówiącego o zaburzeniach kontroli agresji, można dostrzec niewielką różnicę: licealiści uzyskali średni wynik 9,6, kwalifikujący ich na poziom stenu 8 – czyli charakteryzuje ich wysoki poziom zaburzeń kontroli agresji, uczniowie szkół zawodowych uzyskali zaś średni wynik równy 6,6, klasyfikujący ich na poziomie 7 stenu, co świadczy o średnim poziomie tego typu agresywności. A zatem w przypadku zaburzeń kontroli agresji licealiści

wykazali wyższy poziom niż uczniowie szkół zawodowych. Osoba o wysokich wynikach ma trudności w kontrolowaniu przejawów własnej agresywności, nie panuje nad impulsami agresywnymi, nie hamuje własnej wrogiej aktywności, nie potrafi wybierać i przejawiać mniej szkodliwych i bardziej akceptowanych społecznie form agresji, jest wybuchowa, doprowadza do spięć wśród ludzi, z którymi się spotyka.

Wyniki uzyskane w czynniku IV, który wskazuje na występowanie agresji przemieszczonej, wyglądają następująco: licealiści – średni wynik 6,8, co odpowiada 7 stenowi, natomiast uczniowie ze szkół zawodowych uzyskali wyższy wynik, 8,8, który klasyfikuje ich na poziomie 8 stenu świadczącego o wysokim poziomie agresji przemieszczonej. Osoba o wysokich wynikach dokonuje przemieszczenia obiektu agresji, na skutek czego bezpośredni atak na daną osobę zmienia się w atakowanie innych osób lub przedmiotów martwych.

Wyniki uzyskane przez badanych w czynniku V – w obydwu badanych grupach – wskazują na średni poziom jego nasilenia. Czynniki ten pokazuje nieuświadomiane tendencje agresywne. Licealiści uzyskali 6 sten ze średnim wynikiem 5,6, natomiast uczniowie szkół zawodowych uzyskali średni wynik 7 – czyli nieco wyższy – na poziomie stenu 7. Osoba o wysokich wynikach przejawia skłonność do manifestowania czynności i zachowań pozornie nie-agresywnych, które są formą w miarę bezkonfliktowej i niekaranej agresywnej aktywności.

Na poziomie czynnika VI, dotyczącego agresji pośredniej, również można dostrzec różnicę między licealistami a uczniami szkół zawodowych, mianowicie uczniowie liceów ze średnim wynikiem liczbowym równym 4 klasyfikują się na poziomie stenu 7, czyli na poziomie średnim. Druga badana grupa uzyskuje średni wynik liczbowy niemal dwukrotnie wyższy – 7,6 – co klasyfikuje ich na poziomie stenu 8 i świadczy o wysokim poziomie występowania agresji pośredniej. Osoba o wysokich wynikach przejawia tendencję do zmian formy napastliwości z bezpośredniej na pośrednią, atakuje ona pośrednio konkretne osoby przez ośmieszanie ich, plotkowanie o nich, skarżenie, sporządzanie donosów, wyśmiewanie cudzych poglądów i przekonań, niesprawiedliwe traktowanie, nadmierne krytykowanie, stosowanie gróźb itp.

Wyniki, jakie uzyskała młodzież w zakresie czynnika VIII, który wskazuje na poziom wrogości wobec siebie, są następujące: licealiści – wynik 1,4, czyli 4 sten, wskazujący na niski jej poziom. Uczniowie szkół zawodowych uzyskali średni wynik 3,8, czyli sten 6, który wskazuje na to, że charakteryzują się oni średnim poziomem wrogości wobec siebie. Osoba o wysokich wynikach jest skłonna do wydawania o sobie nieprzychylnych opinii, dokonuje negatywnej samooceny, wyolbrzymia własne braki i niedostatki, przejawia skłonność do samoponizania się, skierowuje wobec siebie wrogie pragnienia, myśli o samounicestwieniu się, pragnie śmierci.

Czynnik IX informuje o agresji fizycznej wobec otoczenia. Licealiści z wynikiem 3,4 zakwalifikowali się na poziom stenu 6, czyli charakteryzują się

średnim poziomem agresji fizycznej wobec otoczenia. Badani ze szkół zawodowych uzyskali wynik dwukrotnie wyższy, czyli 6,8, co zaklasyfikowało ich na poziomie stenu 8, a co za tym idzie, wysokiego poziomu agresji fizycznej wobec otoczenia. Osoby o wysokich wynikach mają silną tendencję do podejmowania w relacjach interpersonalnych działań o charakterze przemocy fizycznej.

Widoczna jest różnica w uzyskanych wynikach w zakresie czynnika X, wskazującego na wrogość wobec otoczenia. Uczniowie liceum uzyskali średni wynik 3, co pozwala na zaklasyfikowanie ich na poziomie 5 stenu, co świadczy o średnim poziomie wrogości wobec otoczenia. Uczniowie drugiej badanej grupy, uzyskując wynik 6,6, zaklasyfikowali się na poziomie stenowym 7 – jest to górna granica poziomu średniego wskazującego na wrogość wobec otoczenia. Osoba o wysokich wynikach rzutuje swoją wrogość na otoczenie, przejawia wrogie nastawienie wobec innych, jest negatywnie usposobiona wobec ludzi, podejrzewa innych o prywatę i ukryte cele, czuje się wykorzystywana i niedoceniana, jest nieufna i podejrzliwa wobec otoczenia.

Ostatni, XI, czynnik świadczy o poziomie agresji reaktywnej. Licealiści uzyskali górną granicę średniego poziomu, czyli sten 7 z wynikiem średnim 7,8. Uczniowie szkół zawodowych wykazali wysoki poziom agresji reaktywnej, z pozycją stenową 8, i wynikiem liczbowym 9,2. Osoba o wysokich wynikach charakteryzuje się dużą impulsywnością, jej reakcje zawierają wyraźną komponentę emocjonalną, są spontaniczne, nieprzemysłane.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Podsumowując, można stwierdzić, że wyniki badań potwierdziły hipotezę zakładającą występowanie różnicy w poziomie agresji pomiędzy uczniami obu typów szkół. Rzeczywiście więc uczniowie szkół zasadniczych cechują się wyższym poziomem agresji niż ich rówieśnicy w liceach ogólnokształcących.

Jeżeli chodzi o drugą hipotezę, to potwierdziła się tylko częściowo, gdyż pomimo wystąpienia różnic w strukturze agresji pomiędzy badanymi grupami większość tych różnic jest nieistotna statystycznie. Na uwagę zasługują dwie istotne różnice: chodzi tu o skłonności do działań odwetowych oraz agresję instrumentalną – znacznie wyższe u uczniów szkół zasadniczych. Może to oznaczać, że uczniowie ci w większym stopniu niż ich rówieśnicy z liceów reagują agresją na poczucie krzywdy, są bardziej mściwi, skłonni do przygotowywania i realizowania zamierzonej zemsty, szukają sposobności, aby brać odwet za doznane niepowodzenia, a swoje działania agresywne określają jako konieczne reakcje na zachowania innych osób. Częściej też w swoich działaniach agresywnych preferują zachowania wymagające dużego wydatkowania energii, traktując je instrumentalnie, czyli jako narzędzie służące do realizacji własnych celów i zaspokajania potrzeb.

Zaprezentowane tu wyniki badań ukazują zaledwie niewielki wycinek problemu związanego z agresją uczniów w szkole. Zdecydowanie wymagają one kontynuacji, a szczególnie poszerzenia grup osób badanych, uwzględnienia innych typów szkół, czynników indywidualnych i pozaszkolnych, takich jak rodzina oraz szeroko rozumiane środowisko. Dopiero ujęcie dynamiki i wzajemnych interakcji wymienionych czynników może dać pełny obraz przyczyn zróżnicowania zachowań agresywnych młodzieży szkolnej.

BIBLIOGRAFIA

- Cowie, H., Boardman, Ch., Dawkins J. (2004). *Emotional Health and Well-Being. A Practical Guide for Schools*. Paul Chapman Educational Publishing.
- Craig, W. M. (2004). *Treatment of aggression in boys and girls: The same but different*. W: D. Pepler, K. Madsen, K. Levene, & C. Webster (red.), *The Development and Treatment of Girlhood Aggression*. Hillsdale, NJ.: Erlbaum.
- Frączek A. (red.) (1986). *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: PAN.
- Frączek A. (1996). *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*. W: A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży*. Kielce: WP ZNP.
- Gaś Z. B. (1985). *Podręcznik do testu: Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji*. Lublin: Pracownia Psychometryczna KUL.
- Gaś Z. B. (red.) (1995). *Psychologia wychowawcza stosowana*. Lublin: UMCS.
- Gaś Z. B. (red.) (1999). *Szkola i nauczyciel w percepcji uczniów*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Gurycka A. (1990). *Błąd w wychowaniu*. Warszawa: WSiP.
- Grochulska J. (1993). *Agresja u dzieci*. Warszawa: WSiP.
- Osher D., VanAcker R., Morrisom G. M., Gable R., Dwyer K., Quinn M. (2004). Warning signs of problems in schools: Ecological perspectives and effective practices for combating school aggression and violence. *Journal of School Violence*, 3.
- Pepler D. J., Craig W. M., Connolly J., Henderson K. (2001). *Aggression and substance use in early adolescence: My friends made me do it*. W: C. Werkle & A. M. Wall (red.), *The Violence and Addiction Equation: Theoretical and Clinical Issues in Substance Abuse and Relationship Violence*. Brunner/Mazel: Philadelphia.
- Popek S. (red.) (1989). *Metodyka plastyki w klasach IV–VIII*. Warszawa: WSiP.
- Pospiszyl I. (red.) (1997). *Przemoc w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych*. Warszawa: WSPS.
- Sanders Ch. E., Phye G. D. (2004) (red.) *Bullying. Implications for the Classroom*. Hardbound: Academic Press.
- Sękowski A. (2000). *Osiągnięcia uczniów szkolnych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Sękowski A. (red.) (2004). *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*. Warszawa: PWN.
- Skorny Z. (1968). *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Warszawa: PWN.
- Strelau J. (red.) (2000). *Psychologia*, t. 3: *Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. Gdańsk: GWP.
- Surzykiewicz J. (1997). *Metodologia badań nad przemocą w Niemczech*. W: I. Pospiszyl (red.), *Przemoc w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych*. Warszawa: WSPS.
- Surzykiewicz J. (2000). *Agresja i przemoc w szkole: uwarunkowania socjoekologiczne*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Vaillancourt T., Hymel S. (2004). *The social context of children aggression*. W: M. Moretti, M. Jackson, C. Odgers (red.), *Girls and Aggression: Contributing Factors and Intervention Principles*. Kluwer Academic publishers.

SUMMARY

Aggressive behaviour of students creates an increasing problem in many schools. However, aggression has different forms of manifestation – there are also some milder forms, and even those accepted. Many researchers have made an attempt at explaining the causes of such differentiation and the action of many factors, family factors, peer group influence, mass media, etc. Some stress the role of interaction between the mentioned factors.

The article concentrates on the studies of interdependence between the type of school (vocational school and grammar school) and the level and structure of aggression understood as a personality trait, that is predisposition to aggressive behaviour. The IPSA II Questionnaire designed by Z. Gaś was applied in the studies, showing eleven factors inherent in the structure of aggression. The obtained results reveal one of the significant sources of youth behaviour differentiation in both types of schools.